

АНОТАЦІЯ

Бессараба О.Ю. Деадаптаваність у ветеранів АТО та її соціально-психологічна корекція. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія, спеціалізацією – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. - Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. - Вінниця, 2021.

У дисертації вперше комплексно досліджено проблеми деадаптаваності у ветеранів антитерористичної операції (АТО) та її соціально-психологічної корекції.

Науково обґрунтовано теоретичну парадигму та модель деадаптаваності ветеранів антитерористичної операції, що проявляється на поведінковому, емоційному, комунікативному та мотиваційно-вольовому рівнях; розкрито зовнішні та внутрішні чинники деадаптаваності ветеранів АТО.

Запропоновано та теоретично обґрунтовано модель соціально-психологічної корекції деадаптаваності ветеранів антитерористичної операції.

Уточнено уявлення про сутність деадаптаваності ветеранів АТО; доповнено психологічні характеристики ветеранів АТО в залежності від рівня вираженості адаптивних та деадаптивних ознак; конкретизовано відомості про динаміку переживань ветеранів АТО під впливом психокорекційної роботи.

Подальшого розвитку набули: теоретичні положення про соціально-психологічну деадаптаваність особистості в кризових умовах.

За результатами науково-психологічного аналізу положень психофізіологічного, діяльнісного, когнітивного, психоаналітичного, гуманістичного та інших наукових підходів було спроектовано структурно-функціональну модель деадаптаваності ветеранів антитерористичної операції. Основоположним конструктором у авторській моделі була особистість учасників АТО, а особистісна властивість – деадаптаваність утворюється в процесі та результаті соціально-психологічної деадаптації особистості, під час взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників.

До зовнішніх чинників дезадаптованості ветеранів АТО було віднесено: участь у військових діях; труднощі у працевлаштуванні; напружені стосунки із членами сім'ї, рідними, друзями; необхідність навчання для подальшого працевлаштування; складності отримання соціально-реабілітаційних послуг.

Внутрішні чинники дезадаптованості представлені у взаємодії емоційного, комунікативного, поведінкового та мотиваційно-вольового компонентів, що проходять через призму ставлень до часових перспектив ветеранів АТО.

Встановлено, що соціально-психологічна дезадаптованість ветеранів АТО (операції Об'єднаних сил (ООС)) – це особлива властивість що виникає внаслідок порушення соціальної адаптації після участі у військових діях і характеризується: переживанням довготривалих негативних емоційних станів, деструктивними поведінковими та комунікативними стратегіями, зміною мотивації та суб'єктивно-оцінних ставлень особистості.

Відповідно до основних принципів психодіагностичного дослідження, підбраного методологічного підґрунтя, було скомпоновано психодіагностичний комплекс методик для дослідження особливостей дезадаптованості учасників АТО (ООС).

Емпірично виявлено (за результатами факторного дисперсійного аналізу) вплив соціальних характеристик на показники дезадаптованості та адаптованості ветеранів АТО (ООС). За результатами дослідження рівня освіти ветеранів АТО (ООС) виявлено вищі показники у осіб з вищою освітою, ніж з середньою та середньою спеціальною за шкалами: рівня суб'єктивного контролю щодо досягнень, фаталізму щодо теперішнього та особистісної тривожності. За результатами дослідження сімейного стану встановлено, що у розлучених ветеранів АТО (ООС) інтернальність щодо власного здоров'я найнижча, у неодружених – найвища; у неодружених рівень фізичної агресії нижчий ніж у одружених та розлучених ветеранів АТО (ООС). Тобто, ветерани АТО (ООС), які не перебували у шлюбі, мають тенденцію до нижчого рівня

дезадаптованості після участі у бойових діях. Кількість дітей у ветеранів АТО (ООС) виявилася значимо пов'язаною з проявами гніву і ворожості.

За результатами дослідження ветеранів щодо місця перебування в АТО/ООС встановлено, що рівень депресії і ворожості вищий в осіб, що перебували на лінії зіткнення, у порівнянні з тими, хто перебував на лінії оборони. Чим довший термін перебування, тим нижчі показники самоприйняття, інтернальності і рівень адаптованості, але вищі показники ворожості, емоційного реагування.

Встановлено внутрішню структуру компонентів дезадаптованості й адаптованості ветеранів АТО (ООС), яку ми аналізували через обчислення коефіцієнтів кореляції. Найбільш зв'язаними виявилися компоненти ситуативної тривожності та інтернальність досягнень. Найбільш потужні зв'язки з показником дезадаптованості виявили: обернений «прийняття інших» і прямий рівень депресії й настанови на підозрілість у комунікації. Також встановлено сильні кореляції з ситуативною тривожністю, емоційним способом реагування й відповідно емоційним комфортом, показниками агресивності, зокрема ворожості, гніву й фізичною агресією та показником самоприйняття.

На основі виділеної у кластерному аналізі групи досліджуваних з проявами дезадаптованості і адаптованості було визначено їх відповідні факторні структури.

Виділено трикомпонентну факторну структуру дезадаптованості ветеранів АТО (ООС). До зазначеної структури увійшли такі фактори:

«Екстернально-гедоністичний» фактор, який увібрав показники екстернальності – загальної, досягнень й міжособової, гедонізму у теперішньому і підпорядкованість у настановах на взаємодію. Тобто, ветерани з зазначеними проявами вважають, що вони не впливають на події у власному житті, а лише можуть їм підпорядковуватися або ними насолоджуватися.

«Неприймаючий особистісно-тривожний» фактор увібрав у себе показники власного неприйняття, особистісної тривожності й ворожості, неприйняття інших, негатив минулого і фаталізм. Ветерани АТО (ООС), в яких

домінує даний фактор, не приймають власні особливості та особливості інших людей, оточуючих сприймають вороже, майбутнє сприймають прогностично негативно.

«Асоціально-емоційний ситуативно-тривожний» фактор, що є найслабшим, увібрав п'ять показників, найпотужнішими з яких є показники копінгу соціального відволікання і емоційного дискомфорту. Також до нього увійшли показники ситуативної тривожності, копінг емоційного реагування і показник інтернальності. Особи, в яких домінує даний фактор, характеризуються тривожним сприйняттям життєвої ситуації, униканням соціальних контактів та переважанням негативних емоційних переживань.

До шестикомпонентної факторної структури адаптованості ветеранів АТО (ООС) увійшли такі фактори:

«Відсторонено-дистанціюючий» фактор увібрав у себе три показники, що відносяться до копінг реагування у стресових ситуаціях і пов'язані з різними видами уникання: уникання, соціального відволікання і відволікання.

До «Зовнішньо-ресурсного» фактору було включено показники прийняття інших, інтернальності невдач і неемоційного реагування у стресових ситуаціях. Прийняття інших очевидно зв'язане з усвідомленням того, що причини власних невдач варто шукати не серед інших, а у собі й при цьому максимально ігнорувати емоції.

«Внутрішньо-ресурсний» фактора складається з трьох показників: інтернальності досягнень, самоприйняття й прийняття минулого. Зазначеним компонентом пов'язуються прийняття власного минулого і прийняття себе самого як ресурси для власних досягнень.

«Міжособово-діяльнісний» фактор складається з чотирьох показників: інтернальності міжособових взаємин, спрямованості на домінування, майбутнє і вирішення завдань. Цим компонентом пов'язуються спрямованість на управління власними міжособовими стосунками як способом розбудови власного майбутнього.

«Здоров'я спрямований» фактор складається з чотирьох показників, але з меншим загальним навантаженням: інтернальності здоров'я, позитивного ставлення до минулого, спрямованості на емоційний комфорт і інтернальності сімейних стосунків. У ньому поєднані спрямованість на власне здоров'я (що забезпечує емоційний комфорт) та гарні сімейні стосунки (при умові позитивного сприйняття власного минулого).

«Гедоністично-фаталістичний» фактор є найслабшим і увібрав три показники: гедоністичне ставлення до поточного життя, відсутність мотивованості до досягнень й фаталістичність теперішнього. Цим компонентом групуються показники, які засвідчують гедоністичне ставлення до теперішнього, спрямованість на отримання задоволення від життя й при цьому відсутність бажання чогось досягати, впевненість у тому, що все передречене, тобто життя полягає у власному задоволенні в даний момент часу.

Грунтуючись на результатах представленого теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми дезадаптованості ветеранів АТО (ООС), було розроблено програму та модель соціально-психологічної корекції дезадаптованості ветеранів АТО (ООС). Втілення програми передбачало дотримання загальнопсихологічних та психокорекційних принципів.

Практична реалізація програми соціально-психологічної корекції здійснювалася у п'ять етапів: організаційного; соціально-психологічного супроводу ветеранів АТО (ООС) та членів їх сімей; інформаційно-просвітницького; індивідуальної психокорекції; групової психокорекції.

Основними засобами психокорекційного впливу визначені: блок соціально-психологічного супроводу: профорієнтаційна робота (здобуття вищої освіти, перепідготовка спеціалістів), організація тематичного дозвілля сімей ветеранів АТО (ООС), організація сімейних таборів ветеранів АТО, заходи активного відпочинку ветеранів АТО (ООС) та членів їх сімей; інформаційно-просвітницький блок: проведення лекцій, навчальних семінарів, зустрічей з фахівцями різних спеціальностей (юристами, медиками працівниками, соціальними працівниками); блок психокорекційної роботи: індивідуальна

психокорекція (індивідуальне консультування, дистанційне консультування із застосуванням інтернет-ресурсів), групова психокорекція (групова психотерапевтична робота з ветеранами АТО (ООС) методом психодрами, групи підтримки з ветеранами АТО (ООС) та їх дружинами, тренінгова робота з дітьми ветеранів АТО (ООС) із застосуванням арт-терапії, імаготерапії, психодрами).

За результатами формувального дослідження встановлено, що представлені у програмі психокорекційні засоби вплинули на склад визначеної у констатувальному дослідженні чотирикомпонентної факторної структури ветеранів АТО (ООС) з вираженими дезадаптивними ознаками. Встановлено статистично значущі відмінності за показниками шкал, які увійшли у «Екстернально-гедоністичний», «Неприймаючий особистісно-тривожний», «Асоціально-емоційний ситуативно-тривожний» фактори.

Практичне значення результатів полягає в тому, що скомпонований психодіагностичний комплекс методів дослідження соціально-психологічної дезадаптованості ветеранів АТО(ООС) та розроблену програму соціально-психологічної корекції дезадаптованості ветеранів АТО (ООС) можна застосовувати під час здійснення соціально-психологічного супроводу ветеранів АТО/ООС у межах соціально-психологічних програм у діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації.

Ключові слова: дезадаптованість, особистість ветерана антитерористичної операції, операція Об'єднаних сил, соціальні чинники дезадаптованості, психологічні чинники дезадаптованості, емоційний компонент дезадаптованості, комунікативний компонент дезадаптованості, поведінковий компонент дезадаптованості, мотиваційно-вольовий компонент дезадаптованості, ставлення до часових перспектив, соціально-психологічна корекція дезадаптованості ветеранів антитерористичної операції.

SUMMARY

Bessaraba O. Yu. The disadaptation of ATO veterans and its socio-psychological correction. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation is written for obtaining a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 053 Psychology, specialization - social psychology, psychology of social work. - Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. - Vinnytsia, 2021.

In the dissertation for the first time the problems of disadaptation of veterans of anti-terrorist operation (ATO) and its social and psychological correction are comprehensively investigated.

The theoretical paradigm and model of disadaptation of veterans of anti-terrorist operation, which is seen on the behavioral, emotional, communicative and motivational-volitional levels, are scientifically substantiated; external and internal factors of disadaptation of anti-terrorist operation veterans are revealed.

The model of social and psychological correction of disadaptation of veterans of antiterrorist operation is offered and theoretically substantiated.

The idea of the essence of disadaptation of anti-terrorist operation veterans is specified; the psychological characteristics of anti-terrorist operation veterans were supplemented depending on the level of severity of adaptive and maladaptive symptoms; the information on the dynamics of the experiences of anti-terrorist operation veterans under the influence of psycho-correctional work is provided.

Further development of theoretical provisions on socio-psychological disadaptation of the individual during a crisis took place.

According to the results of scientific and psychological analysis of the provisions of psychophysiological, activity, cognitive, psychoanalytic, humanistic and other scientific approaches, a structural and functional model of disadaptation of veterans of the ATO was designed. The basic construct in the author's model was the personality of the participants of the anti-terrorist operation, and a personal

quality – disadaptation, which is formed in the process and as a result of socio-psychological disadaptation of the individual, during the interaction of internal and external factors.

External factors of disadaptation of ATO veterans included: participation in hostilities; employment difficulties; strained relationships with family members, relatives, friends; the necessity of studying for further employment; difficulties in obtaining social rehabilitation services.

Internal factors of disadaptation are represented in the interaction of emotional, communicative, behavioral and motivational and volitional components, which pass through the prism of attitudes to the time prospects of ATO veterans.

It is established that the socio-psychological disadaptation of ATO (Joint Forces operation (JFO)) veterans is a personal quality arising as a result of violation of social adaptation, after participation in hostilities, characterized by: experiencing long-term negative emotional states, destructive behavioral and communicative strategies, changes in motivation and subjective assessments of the personality.

According to the basic principles of the psychodiagnostic research, a methodological basis was selected, a psychodiagnostic set of methods for studying the peculiarities of disadaptation of ATO (JFO) participants was composed.

The influence of social characteristics on the indicators of disadaptation and adaptability of ATO (JFO) veterans has been empirically revealed (according to the results of factor analysis of variance). The study of the level of education of ATO (JFO) veterans revealed better results in people with higher education than with secondary and special secondary education on the scales: the level of subjective control over achievements, fatalism about the current and personal anxiety. According to the results of the study on the marital status, it has been established that divorced ATO (JFO) veterans have the lowest internality in terms of their own health, and unmarried veterans have the highest internality; the level of physical aggression of unmarried veterans is lower than that of married and

divorced ATO (JFO) veterans. That means that, veterans of the anti-terrorist operation who were not married tend to have less manifestations of disadaptation after participating in hostilities. The number of children was significantly associated with anger and hostility.

According to the results of a study of veterans on the location of the anti-terrorist operation, it was found that the level of depression and hostility is higher for people who were on the line of contact, compared to those who were on the line of defense. The longer the stay, the less self-acceptance, internality and level of adaptability, but higher rates of hostility, emotional response.

The internal structure of the components of disadaptation and adaptability of ATO (JFO) veterans was established, which we analyzed through the calculation of correlation coefficients. The components of situational anxiety and the internality of achievement were the most closely related. The strongest links with disadaptation were inverse "acceptance of others" and direct levels of depression and suspicion of communication. Also, strong correlations were found with situational anxiety, emotional response and, accordingly, emotional comfort, indicators of aggression, including hostility, anger and physical aggression, and self-acceptance.

On the basis of the group of subjects with manifestations of disadaptation and adaptability selected in the cluster analysis, their corresponding factor structures were determined.

The four component factor structure veterans of ATO (JFO) with the expressed disadaptive signs is allocated. This structure includes the following factors:

The "external-hedonistic" factor, which absorbed indicators of externality - general, achievements and interpersonal, hedonism in the present and subordination in the guidelines for interaction. That means that, veterans with these manifestations believe that they cannot change events in their own lives, but can only obey them, or enjoy them.

The "unacceptable personality-anxiety" factor absorbed indicators of one's own rejection, personal anxiety and hostility, rejection of others, negativity of the past, and fatalism. Veterans of anti-terrorist operation in whom this factor dominates do not accept their own features and features of other people, surrounding perceive hostile, perceive the future prognostically negatively.

The "antisocial-emotional situational-anxiety" factor, which is the weakest, has absorbed five indicators, the most powerful of which is the indicator of coping with social distraction and emotional discomfort. It also included indicators of situational anxiety, coping of emotional response and an indicator of internality. People who has the factor dominated are characterized by anxious perception of a life situation, avoidance of social contacts and the predominance of negative emotional experiences.

The six-component factor structure of anti-terrorist operation veterans with adaptive orientation includes the following factors:

The "detached-distancing " factor has absorbed three indicators related to coping response in stressful situations and associated with different types of avoidance: avoidance, social distraction and distraction.

The "external resource" factor included indicators of acceptance of others, the internality of failures and non-emotional response to stressful situations. Acceptance of others is obviously connected with the realization that the reasons for one's own failures should be sought not among others, but in oneself, and at the same time to ignore emotions as much as possible.

The "internal resource" factor consists of three indicators: the internality of achievements, self-acceptance and acceptance of the past. This component is associated with accepting one's own past and accepting oneself as a resource for one's own achievements.

The "interpersonal-activity" factor consists of four indicators: the internality of interpersonal relationships, the focus is made on such things as: dominance, future and problem solving. This component is associated with the

focus on managing their own interpersonal relationships as a way of building their own future.

The "health-oriented" factor consists of four indicators, but with a less overall burden: the internality of health, a positive attitude toward the past, a focus is made on the emotional comfort, and the internality of family relationships. It combines a focus on one's own health (which provides emotional comfort) and good family relationships (on condition that one has a positive perception of his own past).

The "hedonistic-fatalistic" factor is the weakest and has absorbed three indicators: the hedonistic attitude to current life, the lack of motivation to achieve and the fatalistic nature of the present. This component groups indicators that show a hedonistic attitude to the present, the focus is made on the enjoyment of life and the lack of desire to achieve something, confidence that everything is predicted, it means that life is self-satisfaction at the present moment.

Based on the results of the presented theoretical analysis and empirical study of the problem of disadaptation of ATO (JFO) veterans, a program and a model of social and psychological correction of disadaptation of ATO (JFO) veterans was developed. The implementation of the program involved compliance with general psychological and psychocorrectional principles.

The practical implementation of the program of social and psychological correction was carried out in accordance with five stages of its implementation: organizational; social and psychological support of ATO (JFO) veterans and members of their families; informational and educational; individual psychocorrection; group psychocorrection.

The main means of psycho-correctional influence are: the block of social and psychological support: career guidance work (higher education, retraining of specialists), organization of thematic leisure of families of ATO (JFO) veterans, organization of family camps of ATO (JFO) veterans, activities of ATO (JFO) veterans and active recreation; the information and educational block: conducting lectures, training seminars, meetings with specialists of various specializations

(lawyers, medical workers, social workers); the block of psychocorrectional work: individual psychocorrection (individual counseling, remote counseling with the use of Internet resources), group psychocorrection (group psychotherapeutic work with ATO (JFO) veterans by psychodrama, support groups with ATO (JFO) veterans and their wives, training work with ATO (JFO) veterans' children with the usage of art therapy, imagotherapy, psychodrama).

According to the results of the formative study, it was established that the psychocorrectional means presented in the program influenced the composition of the four-component factor structure of ATO (JFO) veterans with pronounced disadaptive features identified in the statement study. There were statistically significant differences in the indicators of the scales, which were included in the "External-hedonistic", "Non-accepting personality-anxiety", "Social-emotional situational-anxiety" factors.

The practical significance of the results is that the combined psychodiagnostic set of methods for studying the socio-psychological disadaptation of ATO (JFO) veterans and the developed program of social and psychological correction of disadaptation of ATO (JFO) veterans can be used in the implementation of socio-psychological support of ATO (JFO) veterans within socio-psychological programs and work of centers of socio-psychological rehabilitation.

Key words: disadaptation, personality of a veteran of anti-terrorist operation, Joint Forces operation, social factors of disadaptation, psychological factors of disadaptation, emotional component of disadaptation, communicative component of disadaptation, behavioral component of disadaptation, motivational-volitional component of disadaptation, attitude to time perspectives, socio-psychological correction of disadaptation of veterans of anti-terrorist operation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА О.Ю. БЕССАРАБИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

а) статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН

України:

1. Бессараба О.Ю. Деадаптованість як наукова категорія. Теорія і практика сучасної психології, Запоріжжя, Т.1, №1, 2019. С.139-144.
2. Бессараба О.Ю. Психологічні особливості деадаптованості учасників антитерористичної операції. Габітус: науковий журнал. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, №23, 2021. С. 79-84.
3. Бессараба О.Ю. Структурні компоненти деадаптованості учасників антитерористичної операції. Вчені записки Таврійського університету імені В.І.Вернадського. Серія: Психологія. Том 32 (71), №2, 2021. С.50-56.
4. Бессараба О.Ю. Соціально-психологічна корекція деадаптованості ветеранів АТО/ООС. Габітус: науковий журнал. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, №29, 2021. С. 54-58.

б) статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях включених до міжнародних наукометричних баз даних:

5. Bessaraba O. Model of psychology deadapaptability of veterans of anti-terrorism operation. Modern Science – Moderni veda. Praha. Ceska republika, Nemoros, №3, 2021. P. 58-65.

в) статті у міжнародних монографіях:

6. Бессараба О.Ю. Особливості психології деадаптованості ветеранів АТО. Модель деадаптованості. Сучасні підходи соціально-економічного розвитку регіонів : Теорія і практика. Монографія. Польща, м. Ополе 2020. С. 204-212.

г) тези доповідей на наукових конференціях:

7. Бессараба О.Ю. Особливості реабілітації та соціальної адаптації демобілізованих військовослужбовців, членів їхніх сімей та членів сімей загиблих учасників антитерористичної операції. Реабілітація учасників бойових дій в Україні : досвід та перспективи. Тези доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 2018. С.185-188.

8. Бессараба О.Ю. Методи психокорекції посттравматичних стресових розладів. Реабілітація: соціальна, психологічна, фізична. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, Вінниця, 2019. С. 159-163.

9. Бессараба О.Ю. Суб'єктивне переживання участі в військових діях ветеранів АТО/ООС. Психологічні засади розвитку, психодіагностики, корекції особистості в системі неперервної освіти. Збірник матеріалів IV Подільської науково-практичної конференції, Вінниця, 2019. С. 26-29.

10. Бессараба О.Ю. Вимоги до особистості консультантів, які надають психологічну допомогу ветеранам АТО/ООС та членам їх сімей. Теоретичні та практичні аспекти психології. Вінниця, 2021.С. 21-27.